

Българска Сбирка.

Св. Г. 1156
 Библиотека Своб. Универс.
 Вх. № 1421
 Получено на 30 XII 1926 г.

Пакъ старитѣ на работа!

Отъ С. С. Бобчевъ — София.

I.

Смъртта на ветеранитѣ отъ по-ранни и по-късни времена на нашето възраждане винаги извиква у мене и нѣкои замисляния. То сж повечето замисляния за епохата, що сж прѣживѣли, внѣ отъ чувствата за загубата на личността.

Старитѣ дѣйци постоянно отминаватъ. Тѣ отминаватъ за винаги, и нѣма вече да се върнатъ и да ни разкажатъ нито ония събития, които сами сж творили, нито ония, въ които тѣ сж били съучастници, та макаръ и само очевидци. Тѣ отминаватъ, и ние никога нѣма вече да чуемъ тѣхната лебедова пѣсень за глѣбоки чувства и сътвесения, що сж извиквали въ дѣнь душата имъ извѣстни. Исторически моменти, що сж покъртвали тѣхното цѣлокупно съществуване.

А колко е важно за нашата вчерашна и онзиднешна история всичко, що старитѣ дѣйци сж прѣживѣли, прочувствували, видѣли и узнали!

Неотдавна изпроводихме „дѣдо“ Кисимова въ вѣчния покой. Неговата смъртъ ми спомни неговата дѣятелность. И съ утѣха можехъ да се изкажа не само за скромния му животъ, изпълненъ отъ редица хубави, полезни и родолюбиви дѣла, но и за „писменната му работа“ — за неговитѣ „Исторически спомени“, съ които той за себе си издигна якъ паметникъ, а за насъ остави едно бѣлѣжито книжовно-историческо наслѣдие. Скромниятъ, многозаслужилъ Пантели Кисимовъ съ своитѣ така наречени (печатани въ „Българска Сбирка“ и отдѣлно) „Исторически работи“ сложи единъ вѣчно неувядаемъ вѣнецъ на гроба си...

Въ оставенитѣ и обнародвани вече спомени на Кисимова ние имаме ключъ за обяснение и схващане на доста тъмни кжтове отъ историята на недалечното ни минало: школа, просвѣщение, вѣстникарство, книгоиздателство, печатарско дѣло, ранни и кжени възстания, гръцко-българска разпря и борба за нашата народо-черковна независимостъ, по-сетнѣшнитѣ революционни движения — за всичко това има нови приноси, ново градиво или, най-малко, нови освѣтления въ „Исторически работи“. И вече историкътъ на нашето възраждане отъ посетнѣшната епоха не може почна да ни разправя що и да било, безъ да помене труда на Кисимова, безъ да се позове на него, безъ да почерпи извѣстни свѣдѣния изъ него. Кисимовитѣ „Исторически работи“ сж не само литература по прѣдмета; тѣ сж въ извѣстни отношения и нѣщо като първоизточници¹⁾.

Ако тукъ се спирамъ по-особно върху Кисимова имамъ своитѣ основания. Тѣ сж, първо, че ликътъ му, живиятъ сѣкашъ дѣдо Кисимовъ още стои прѣдъ очитѣ ми, живъ въ паметъта ми; гледамъ го още какъ влазя въ кабинета ми и носи нѣкой откъслекъ отъ своитѣ драгоцѣнни спомени, нѣкое свое остарѣло издание на брошурка или писмо, що той иска да не се загуби, пакъ да се възпроизведе; то е защото още чувамъ тоя нѣженъ, мекъ, старчески-шеговитъ гласъ да ми казва: „побързай, побързай, побратиме, да се печата, защото ако се напечата това, ще дойде друго! Нѣма време да се бавимъ! Тамъ... ме викатъ и не можемъ да се противимъ!“

И дѣдо Кисимовъ правѣше много добръ дѣто бѣше се „разбързалъ“ да изпѣе послѣдната си пѣсень, да разкаже своето страдалческо житие-битие, да изложи своето прѣживѣно, видѣно и чуто.

Покрай П. Кисимовъ ние бихме могли да посочимъ и други нѣкои отъ покойнитѣ наши дѣйци, които ни оставиха едно сравнително добро наслѣдие, въ „ мемоарно “ отношение. Прѣдъ насъ на масата ни лежатъ двѣтѣ томчета отъ „Историческия споменъ“ на д-ръ Селимински, писани на гръцки, сега прѣведени и издадени на срѣдства отъ неговия фондъ.

¹⁾ Кисимовитѣ „Исторически работи“ се печатаха въ „Бълг. Сборка“, отъ дѣто му се извадиха по нѣколко стотинъ отдѣлни отпечатъци. „Истор. работи“ излъзоха четири книги, послѣдната въ 1903 г. Гл. моята статия: Животъ и дѣятелность на П. Кисимовъ (Бълг. Сборка, кн. 2 и 3. стр. 75—89).

Той писалъ по грѣцки въ онова врѣме, когато не можеше да пише иначе, когато му бѣше по-лесно да пише по езика, на който се бѣше възпиталъ. Д-ръ Селимински ни дава сжщо така приноси отъ факти и собствени оцѣнки на събитията, документи и данни, които сж цѣло съкровище за изучване и очертаване епохата на кримската война у насъ.²⁾ Възхищавахъ се, като четохъ тѣзи на „стариненъ манеръ“ писани нѣща, годни и способни да извикатъ у всѣкиго не само едно любопитство, но и замисляне, желание да се направи нѣщо по-нататкъ за изучване на онова врѣме. Министерството на просвѣщението е сторило много добрѣ, като е почнало да изпълня завѣщанието на тогова човѣка, който се измъчилъ да работи, който цѣлия си животъ копнѣлъ за възродена и свободна България, който оставилъ и срѣдства за да се издадатъ неговитѣ бѣлѣжки, мисли, впечатлѣния, наблюдения, събрани градива и данни³⁾.

Нека си припомнимъ и споменитѣ на бѣлѣжития у насъ публицистъ Т. Икономовъ, когото неуморната дѣятелность бѣше поставила въ голѣми мѣнотии; той може да намѣри врѣме да остави своитѣ пълни съ исторически и публицистически интересъ „мемоари“⁴⁾. Тѣзи мемоари, съдържащи една доста обширна епоха, почвайки отъ 1861 г. сж минали и доведени до врѣмето на нашето освобождение, и по-нататкъ до 1887 г., а частъ и до 1889 г. Нѣкои години сж поменати съвсѣмъ пжтьомъ, (1874—1878); нѣкои сж много отрупани съ субективни оцѣнки на автора за лица и събития. Но всичко е важно. Дори крайно своеобразнитѣ и остри на врѣменѣ оцѣнки за лицата, обичани, а злѣ критикувани отъ Икономова, иматъ своето значение, иматъ смислъ. За насъ тукъ бѣ доста да кажемъ, че и Икономовъ изпълни своя дългъ, както *донѣкждѣ* приживѣ го изпълниха дѣдо Бурмовъ⁵⁾, дѣдо Славейковъ⁶⁾, Ив. Ст. Ивановъ, дѣдо Ил. Блъсковъ⁷⁾.

²⁾ Библиотека Д-ръ Ив. Селимински. Кн. I. Исторически споменъ съ уводъ отъ П. Чилевъ. Стр. 90. — Кн. II. Исторически споменъ, прѣвелъ П. Чилевъ. София. 1904. Стр. 100.

³⁾ Ср. моята рецензия въ „Бълг. Сбирка“. XII. 2. 3. стр. 173 и 174 вър книгата: „Библиотека Д-ръ Ив. Селимински.“

⁴⁾ Т. Бурмовъ. — Българско-грѣцката разпря. София, 1902 г., стр. 620.

⁵⁾ Съчиненията на Т. Икономовъ, I. IV. Мемоари. Издава Д. К. Икономовъ, Шуменъ. Печатница „Искра“, 1897 г. стр. 366.

⁶⁾ Дѣдо Славейковъ ни даде приживѣ нѣколко спомени и автобиографически черти. Въ „Сборникъ за народни умотворения“ (XX кн.) сж печатани сега

II.

Има друга редица наши видни дѣйци, които отнесоха съ себе си, въ гроба, бездна свѣдѣния, спомени, данни. Тѣ не ни ги дадоха приживѣ, нито знаемъ оставено подобно тѣхно „наслѣдие“ и слѣдъ смъртта имъ. А, увѣрени сме, че бѣлѣжитѣ, споменитѣ на тия дѣйци щѣха да бждатъ отъ грамадно значение, ако бѣха ни прѣдадени въ каква и да било форма.

Тѣзи бѣлѣжити покойници обичаха много да говорятъ, но не и да пишатъ; сѣкашъ не искаха да разбератъ, че само *scripta manent*, а *verba volent*; нѣщо повече, тѣ се упояваха отъ краснорѣчието си, отъ разказванията си, по разни случаи, и мисляха, вѣроятно, че сж достигнали цѣльта си, че сж казали думата си, че сж освѣтили потомството, изпълнили своя „дългъ“, защото единъ дългъ е да дадете това, което се очаква отъ васъ. Комуто е дадено много, отъ него, естествено, и много се иска. А който е стоялъ на чело на работитѣ, който е бъркалъ котелъ на събитията, той е длъженъ да ни опише своитѣ наблюдения, заключения.

Заминаха отдавна за вѣчността първиятъ български екзархъ дѣдо Антимъ, и прѣдшественика му, за нѣколко моменти тоже екзархъ — Иларионъ Ловченски, послѣ Кюстендилски митрополитъ; отмина Иларионъ Макариополски, сътрудникъ на Неофита Бозвелията и най-добрѣ увѣдомена съ *вжтрѣшната* история на черковния ни въпросъ личностъ; отминаха слѣдъ тѣхъ високопрѣосв. Григорий, Климентъ и др.—които прѣживѣха и знаяха много, твърдѣ много за своето врѣме. И тѣ не ни оставиха почти нищо отъ своитѣ спомени, бѣлѣжки, впечатлѣния. Защо? Нека да не издирваме тукъ. То е съвсѣмъ другъ въпросъ, свързанъ отчасти съ личнитѣ имъ качества. Едни се стѣсняваха да изкарватъ на явѣ „чоголливи“ нѣща; други поради въздѣйствието на срѣдата, въ която живѣха, намѣрваха за по-добрѣ да мълчатъ; трети се извиняваха, че не могатъ да се изкажатъ правдиво, да лъжатъ не искаха; най-сетнѣ, имаше нѣкои, които се изказаха, но ние още нѣ-

„Писмата на П. Р. Славейкова“ (1. 126) до разни лица, но тѣ ни даватъ много малко исторически материалъ. П. Р. Славейковъ се повече оплаква въ тѣзи писма отъ несгодитѣ въ живота, че нѣма пари, че му трѣбватъ пари и пр. Писмата, въ всѣки случай, не сж съвсѣмъ безъ цѣна и въ историческо отношение.

?) Дѣдо Ил. Влѣсковъ печата въ своя „Паметникъ“, въ „Българ. Сборка“ и другадѣ откъслечи отъ своитѣ спомени.

маме тѣхнитѣ писани работи на явѣ. Ще ли видятъ тѣ нѣкога бѣлъ день — единъ Богъ знае! Но важното е, че до сега и за сега ни единъ отъ тѣзи изпжкнали въ духовната ни борба за права и независимостъ дѣйци не ни дадоха нѣкое градиво!

Не единъ пжтъ имахъ случай и канихъ високопрѣосв. Григорий да се изкаже по извѣстни въпроси, да напише по извѣстни събития и да освѣтли нѣкои моменти отъ миналия нашъ животъ, отъ борбата ни съ гърцитѣ. Той се все изви- няваше съ нѣмане врѣме, съ „ненаврѣменность!“

Редомъ съ тѣзи духовни дѣйци не посегнаха къмъ перото и книгата и други нѣкои свѣтски дѣйци отъ великата епоха на нашето възраждане. Тѣ мълчаха прѣстжпно прѣзъ живота си, тѣ си отидоха нѣми въ гроба, тѣ не оставиха или поне ние не знаемъ да оставиха слѣдъ себе си що-годѣ отъ онова наслѣдие, което потомството има право да дири отъ прадѣди и дѣди. Замина си мълкомъ Никола Михайловски, безъ да ни каже приживѣ, или да ни остави слѣдъ смъртъ, що-годѣ отъ своето „сложно“ минало, отъ своитѣ „безпокойни“ спомени, отъ своята широка, многообразна дѣятелность, която имаше нужда и отъ лично освѣтление, защото и приживѣ подлежеше на извѣстна критика; та той не ни каза нищо и за епсхата си, за хората ѝ, за събитията ѝ...

Замина мълкомъ, безъ дума писана до оброни, безъ редушка да напише, Д-ръ Стоянъ Чомаковъ, считанъ по едно врѣме за всебългарски прѣдставителъ по черковния въпросъ въ Цариградъ, развѣнчаванъ на нѣколко пжти отъ ореола, съ който бѣше окиченъ, и на когото, ако не друго вѣчната русофобска тенденция заслужваше едно „свое“ pro domi sua казано защитно слово и освѣтление. И Найдень Геровъ, единъ важенъ, културенъ, общественъ и политически дѣецъ, не малко спомени отнесе съ себе си. Увлѣченъ отъ една високополезна книжовна работа, съ която той наистина си издигна наметникъ, увлѣченъ отъ своя „Рѣчникъ“*) и той си отиде безъ да каже нѣщо за врѣмето си... А и той колко много знаеше, а слѣдователно, колко много длъжеше да каже... Та само тѣзи ли сж дѣйцитѣ, за които има мѣсто да се съжелява, че мълчаха

*) Н. Геровъ. *Рѣчникъ на българскый языкъ*, съ тълкувание рѣчиты на българскы и рускы. Събралъ и на свѣтъ изважда Найдень Геровъ. Пловдивъ. Рѣчникътъ завърши миналата година съ V часть, 1904 год., ученикътъ на Герова г. Т. Панчевъ, който и приживѣ на покойния бѣше най-ближниятъ му сътрудникъ по това огромно и полезно дѣло.

приживѣ, а не ни оставиха нищичко слѣдъ смъртта си! Така се вижда да отмина и Гавриилъ Кръстьевичъ... Отъ повторостепеннитѣ дѣйци може да се посочатъ Георги Груевъ, С. Даскаловъ, Д-ръ Каракановски, а отъ по новитѣ П. Каравеловъ и К. Стоиловъ. Тѣхнитѣ имена ни идватъ въ тоя моментъ на умъ. За нѣкои отъ тѣхъ ние знаемъ, че сж оставили твърдѣ много цѣнни бѣлѣжки, на които появяването на бѣлъ свѣтъ за сега е неудобно; но, това поне можемъ ли да кажемъ за всички?...

Георги Груевъ, дѣецъ Цариградски, прѣдседателъ на „Читалището“, — тогавашно културно огнище на цѣла България, — секретаръ на Екзархията дълго врѣме, имаше възможность да ни разкрие най-добрѣ страници отъ нашата културно-духовна борба въ Цариградъ, а особно отъ врѣмето на послѣднитѣ години на турското владичество; той бѣше и свидѣтель, и съучастникъ въ много дѣла, особно по послѣднитѣ екзархийски отношения къмъ Портата, къмъ турската конституция, Митхадъ паша, Парламента турски, конференцията и др. и др.

Н. Даскаловъ като руски консулъ въ Варна, знаеше много и имаше щѣ да ни разкаже. Не говоримъ за Петко Каравеловъ, за Д-ръ К. Стоиловъ..., носители на извънредно цѣнни спомени за държавното ни вчерашно минало.

Но ако тѣзи изпжкнали общественни дѣйци не оставиха спомени, не сж ли оставили тѣ кореспонденция, важна за разкриване и разбиране не само живота имъ, но и извѣстни събития?

III.

Има живи дѣйци, за които по-особно се отнася нашиятъ викъ: „пакъ старитѣ на работа!“ На едни имената сж поменатъ: Драганъ Цанковъ, Тодоръ Гурмовъ, Ил. Блъсковъ, на други ще ги поменемъ; забравенитѣ и не поменатитѣ сами да се сътятъ. Немà не е достатъчно „като се казва на дъщерята да се съти и снахата.“

Нека поменемъ имената на Хр. Г. Дановъ, Ив. Найденовъ, Якимъ Груевъ, Д-ръ Хр. Стамболски, В. Стояновъ, Н. Геновичъ, Г. Тишевъ и толкозъ други, които по нашия черковенъ въпросъ сж въ състояние да ни разкриятъ много и много тъмни, непонятни още страници.

Тѣсно ли е или широко около шията на поменатитѣ дѣйци, ние не ще издирваме. Знаемъ и такива, и такива. Знаемъ едни, които се прѣвиватъ за сто лева да пратятъ на нѣкой свой синъ на учение, или да удовлетворятъ нѣкоя своя домашна нужда. Знаемъ други, които сж истински инвалиди и едва могатъ да държатъ перото, едвамъ могатъ да видятъ съ едното си око (дѣдо Блъсковъ). Знаемъ, обаче, и таквизъ, на които всѣкакъ се може. Тѣзи, на които всѣкакъ се може, сж длъжни никакъ да не се бавятъ, ако не сж се вече, разбира се, забавили.

Тѣзи, които могатъ, сж длъжни, ако не желаятъ или се затрудняватъ да пишатъ самички, да повикатъ единъ писарь, да диктуватъ и да разказватъ онова, що е накупѣло на душитѣ имъ, що е тревожило живота имъ, що е оставило дирки въ миналото ни. Нека почнатъ сами да пишатъ, да излагатъ или да разправятъ по система, по епоха, по случки, както щатъ. Работата имъ ще трѣгне прѣкрасно. Нека се не извиняватъ, че това забравили, а това не помнятъ. Споменитѣ сж като броениците... Щомъ прѣхвърлишъ едно зърно, другото иде отъ само себе. Много пжти забравеното се спомня като изкажете незабравеното. Сѣкашъ подъ нѣкоя явна, позната плоча съ добръ четливи надписи се крие потаена, неизвестна друга; отваляте познатата плоча, идва редъ на оная, която е била потулена. Тя става сжщо така позната. Споменитѣ почнатъ ли да се разказватъ: прѣсниятъ извиква стария и тѣй нататкъ. Само почнете!

Всѣки има що да каже. Ако дори се задоволи нѣкой съ освѣтления на познати факти, съ впечатлѣния при извѣстни събития, пакъ ще бжде принесена голѣма услуга. Не е важна само външната история. Вътрѣшната, психологията, така да се каже, на извѣстни факти и моменти може да ни се разкрие отъ задушевнитѣ оцѣнки и впечатлѣнията на дѣйцитѣ. Нека ни дадатъ тѣзи си впечатлѣния! Всѣки дѣецъ, прочее, може да ни разправи нѣщо!

Якимъ Груевъ бѣше почналъ и даде ни нѣколко интересни спомени отъ турско врѣме. Той, вѣрваме, не ще се е спрѣлъ на толкозъ малко. Хр. Г. Дановъ, на когото петдесетгодишнината отъ една бѣлѣжита общественно-културна дѣятелность, ще празнуваме на 8 май т. г. сжщо така отдавна пише извѣстни бѣлѣжки. Но струва всички поменати и непо-

менати дѣйци да намѣрятъ врѣме, и охолность и да разкажатъ, що можатъ за неотдавнашното прѣживѣло.

Пада се да се иде по-нататѣкъ. Пада се, да се отбѣлѣжи, че въпросътъ за споменитѣ и разказитѣ на жититѣ ветерани дѣйци е почти толкозъ важенъ, колкото е важенъ въпроса за събиране нашитѣ народни умотворения, нашитѣ писменни паметници, нашитѣ „кондики“ отъ разни врѣмена. Ако за еднитѣ се пращатъ специални комисии, прѣдвждатъ особни командировки, прави се голѣмъ въпросъ, то и за другитѣ струва да се промисли...

Струва да се промисли и за събирането разхвърлената кореспонденция на нѣкои вече починали дѣйци. Ние сме убѣдени, напр., че Г. Груевъ ще е водилъ такава въ Цариградъ доста обширна. Сѣщо е и за нѣкои отъ поменатитѣ покойници. Въ тѣхната кореспонденция ще има много ненуждно, но — и много цѣнно за историята ни.

Нашето книжно дружество разполага съ извѣстенъ фондъ и съ срѣдства, отъ които частъ може да обърне къмъ тази насока на работене. Защо не се занимае и то съ въпроса? Защо не рѣши да се издава единъ „Сборникъ отъ спомени, материали, разкази, впечатлѣния и пр. изъ миналото на стари дѣйци“, които сѣ прѣживѣли, видѣли, чули извѣстни събития.

Съ тѣзи нѣколко бѣлѣжки менъ се искаше да подигна въпроса, да подсѣтя които трѣбва, да напомня длѣжимото. Убѣденъ съмъ, че ще има полза отъ единъ викъ, особно ако той се подземе, викътъ: „какъ старитѣ на работа!“

18 мартъ, 1905 г.
